

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ І СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МИРУ І БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА

Мохончук С.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Начальник Головного управління юстиції
у Харківській області*

У статті аналізуються проблеми сучасної науки кримінального права при дослідженні системи та складу злочинів проти миру та безпеки людства. Пропонуються нові нетрадиційні підходи до проведення дослідження.

Ключові слова: метод дослідження, теорія злочину, юридична догматика, правова метатеорія.

В статье анализируются проблемы современной науки уголовного права при исследовании системы и состава преступлений против мира и безопасности человечества. Предлагаются новые нетрадиционные подходы к проведению исследования.

Ключевые слова: метод исследования, теория преступлений, юридическая догматика, правовая метатеория.

In this article the problems of the modern criminal law science in the process of the research of the system and formal components of crimes against peace and security of the mankind have been analyzed. The new untraditional approaches to the research carrying out have been proposed.

Keywords: method of research, theory of crimes, juridical dogmatic, legal methatheory

Сучасна наука кримінального права характеризується тим, що вона виступає як теоретична система знань, яка включає насамперед емпіричний базис, тобто систему наукових фактів і абстрактно-теоретичні побудови, які відповідно формуються на емпіричному теоретичному рівнях наукового пізнання. Передумовою розвитку науки є постійна взаємодія і взаємовплив правової теорії і практики. Разом з тим метою наукового пізнання є не накопичення досліджуваних даних, а теоретичне роз'яснення різних явищ, подій і фактів. Тому рівень розвитку науки визначається не стільки кількістю і якістю зібраних емпіричних даних, скільки кількістю і якістю висунутих достатньо обґрунтованих теорій, концепцій. Результатом емпіричного дослідження є прості причинні і необхідні зв'язки. На теоретичному рівні пізнаються суттєві і закономірні зв'язки, визначається стратегія майбутнього наукового пошуку.

Виділення міжнародного кримінального права в самостійну правову галузь вимагає зміни й підходів до дослідження актуальних наукових проблем галузі. З методологічної точки зору таким шляхом безумовно є розширення звичних меж досліджуваного матеріалу і очищення методу дослідження в контексті повної диференціації догматичної точки зору від інших, суміш яких часто перетворює доктрину міжнародного кримінального права в демагогічні розмови. Насамперед, це стосується визнання незалежності догматичної конструкції міжнародного кримінального права від конструкції національного кримінального закону.

Розмежування теоретичного визначення злочинів проти миру і безпеки людства з позицій національного кримінального закону і міжнародного кримінального права є методологічно виваженим рішенням при проведенні відповідних досліджень. Таке розмежування конструкцій є необхідним

відносно аналізу кваліфікації, складу, об'єктів і суб'єктів, відповідальності за злочини проти людства. Єдині методологічні підходи до кваліфікації злочинів як в системі національного, так і у системі міжнародного кримінального права сьогодні вичерпали себе. Все більш характерним є двоїстість понять і визначень з логічної точки зору.

Як відомо, злочини проти миру і безпеки людства є найбільш складними при їх розмежуванні із загально правовими злочинами. Цій проблемі присвячена значна увага з боку науковців починаючи з XIX ст. Злочини проти миру і безпеки людства, до яких сьогодні зараховують злочини агресії (у міжнародному кримінальному праві), геноцид, екоцид, воєнні злочини, піратство, найманство тощо надзвичайно важко підлягають правовій кваліфікації.

Між тим ще в середині XIX ст. здійснювалися теоретичні спроби виділити їх серед інших злочинів. Зокрема, І.Бентам визначав їх як публічні злочини, які наносять шкоду „всім членам держави або невизначеному числу індивідуумів” [1, с. 474]. До них вчений відносив злочини проти зовнішньої безпеки, проти публічної сили, проти народонаселення, проти національного багатства, проти релігії тощо. Один з теоретиків кримінально-правової доктрини С.К. Гогель ще на початку XX ст. визначав наявність злочинів, що можуть призвести до знищення світової цивілізації і ставив задачу «об'єднання суспільства, союзів» для їх попередження через систему міжнародно-правових актів [4, с.453].

Особливого розвитку теоретико-методологічні підходи до оцінки злочинів проти миру і безпеки людства набули у XX ст., коли злочини проти людства отримали наукове обґрунтування у працях таких видатних зарубіжних і вітчизняних правознавців як М.Андрюхін, О.Кібальнік, П.Ромашкін, І.Соломоненко, А.Трайнін, Р.Лемкін тощо.

Головна проблема кримінальної науки як

міжнародного, так і національного рівня, складається у тому, що навіть сьогодні більшість з цих злочинів потребує правового розмежування зі злочинами загалом правового характеру. Особливу складність викликає правова оцінка таких злочинів як геноцид, екоцид, воєнні злочини. Саме тому дослідження системи злочинів проти миру і безпеки людства потребує особливої методологічно - оціночної системи, що виходить за межі традиційної методології науки кримінального права.

Те чи інше термінологічне визначення породжується специфічними вимогами юридичної догматики. Цей простий елемент не теоретичної, а значною мірою практичної побудови, елемент системи або іншого права відповідає практичним вимогам часу.

Значний внесок в розвиток методології правових досліджень вніс теоретик І.В. Михайловський. Саме він піднімає питання про мету вивчення, бо це «відноситься до надчуттєвого, тобто не завжди доступного для вивчення традиційними науковими методами» [11, с.13]. На його думку таке дослідження потребує такого злиття суб'єктивізму і об'єктивізму, застосування невідомих методів пізнання. В якості одного з пріоритетних методів І.В.Михайловський пропонує „самостійну, надзвичайно складну й важку галузь – гносеологію, або теорію знання. Вона передує всім наукам і складає їх загальні засади” [11, с.15]. Сучасно, на нашу думку, звучить оцінка зроблена вченим щодо гіпотетичності характеру висновків в галузі юридичних наук. Дійсно, значна кількість наукових теорій являють собою гіпотези, більшість з яких взагалі не піддаються точній перевірці. Понад сто років тому подібне явище надавало привід вченим в галузі точних наук визнавати дослідження соціальних явищ з позицій філософії, соціології, логіки тощо не науковими. І.В. Михайловський доводив, що наукові дослідження соціальних явищ, у тому числі й правових, необхідні для розвитку цивілізації, а методологічна база подібних досліджень є значно складнішою і потребує використання не тільки традиційних методів, які застосовуються спеціальними науками, але й використання нових нетрадиційних підходів і методів.

В 20-ті роки всі правові дослідження в УРСР, здійснювалися виключно на принципах методології „ідеологічної науки” [2, с.7], методами якої визначалися „індукція, дедукція, принцип причиновості, принцип пристосування, соціальна причиновість, організаційна роля ідеології” [2, с.159]

Професор Московського державного університету, російський філософ, історик науки В.В.Ільїн розробив цілу низку наукових праць, присвячених методології аналізування наукового знання. Однією з найфундаментальніших, на нашу думку, праць, що знаходять застосування при правових дослідженнях є здійснений ним гносеологічний аналіз „Природа науки” [5]. Важливим теоретичним підґрунтям стала і його праця „Теорія пізнання” [6].

Для оцінки отриманих нами в процесі дослідження результатів активно використовувалася і книга вченого „Критерії науковості знання” [7]. Саме ці засади забезпечують цілісність наукового дослідження, визначають стратегію наукового пошуку, а також забезпечують включення його результатів до визначення системи злочинів проти миру і безпеки людства.

Разом з тим, наука кримінального права формує сьогодні свої теоретичні засади наукового тлумачення цих категорій з урахуванням процесів еволюціонування у часі і просторі. Все більше наукових праць спираються на метатеоретичний рівень дослідження, який представляє собою, на думку науковців, якби другий «поверх» наукового дослідження, на якому узагальнюються теоретичні постулати науки [3]. Рефлексивність науково-теоретичного пізнання є наслідком характерної риси сучасної правової науки – її прогресуючої теоретизації, що представляє собою нове наукове явище. Дійсно, сьогодні важко уявити собі наукове дослідження в галузі кримінального права, яке б не використовувало методологічні засади таких наук як філософія, психологія, історія тощо. Як зауважив філософ В.О.Лекторський, «сучасна наука досягла такої стадії розвитку, коли її подальший рух потребує вплетіння саморефлексії у саму канву наукового дослідження» [10, с. 37]. Метатеоретичний підхід не просто реорганізує наукове знання, є не тільки засобом наукового аналізу теорії, але й породжує нове знання. Рефлексія є «своєрідним засобом розвитку самого змісту звання, одним з важливих шляхів розробки теорії» [10, с. 54]. Справа тут у тім, що вихід за межі науки кримінального права дозволяє оцінити злочин проти людства дещо «відстороненим» поглядом, що в свою чергу надає можливість для використання більш могутніх систем аргументації.

Зміст правових метатеорій складається з узагальнення проблематики приватних дисциплін, а також власної проблематики, що не зачіпається останніми і пов'язана з виконанням стратегічних, практичних, методологічних та загальнонаукових функцій. Методичному апарату метатеорій не властиві такі методи емпіричного пізнання як експеримент і спостереження, які практично не можна застосувати при дослідженні злочинів проти миру і безпеки людства. Разом з тим широко застосовуються методи порівняння, аналогії, типологізації, моделювання, формалізації, яких так не хватає сучасній кримінальній науці. Згідно визначенню метатеорії, джерелами знання на засадах якої вона виробляє узагальнюючі закономірності, типології, принципи служить зміст приватних дисциплін як фундаментальних наук, так і прикладних.

У вітчизняному науковому полі проблеми правової метатеорії майже не розроблялися. Саме тому професор А.М.Васильєв зазначав, що «в юриспруденції питання про поняття її метатеорії взагалі не ставилося» [3, с. 23]. На його думку, у правознавстві теоретично не розроблений алгоритм

(правила, процедура) метатеоретичних досліджень. І як результат, це погіршує якість робіт, призводить до неповноти метанаукового знання.

Методологічному апарату правової метатеорії не притаманні такі методи емпіричного пізнання як експеримент і нагляд, зате активно застосовуються методи порівняння, аналогії, типологізації, моделювання, формалізації. Згідно визначенню правової метатеорії джерелом знання, на базі яких вона напрацьовує узагальнюючі закономірності, типології, принципи, є зміст приватних дисциплін, як фундаментальних наук, так і прикладних вчень.

Сама метатеорія характеризується тим, що в цілому вона виступає як теоретична система знань, яка містить в якості своїх компонентів як емпіричний базис (систему наукових фактів), так і абстрактно-теоретичні матеріали. А рівень розвитку науки визначається не стільки кількістю і якістю зібраних емпіричних даних, скільки кількістю і якістю обґрунтованих значущих гіпотез, теорій, концепцій. Встановлення такого роду першозasad – одне з найцікавіших наукових завдань, які стоять перед наукою кримінального права, але разом з тим і найбільш складне. З методологічної точки зору складність у тому, щоб відшукати моністичний шлях вирішення цієї проблеми, відкрити і вказати на першопричину злочину, що надало б можливість пояснити всю сукупність фактів, аналізуючи кожний з його складових. Але замало тільки проаналізувати отримані знання. Дослідження системи злочинів проти миру і безпеки людства потребує здійснення синтезу знань з метою застосування як в теоретичній, так і в практичній площині. Видами такого синтезу є:

1. Системний синтез „аспектного знання” - надає можливість диференціювати наукове знання про еволюцію наукового вчення про злочини проти миру і безпеки людства як з позицій міжнародного кримінального права, так і національної кримінальної науки, виявити витоки, правову природу злочину, засади появи і мотивації, знову ж таки оцінюючі етнографічні і правові звичаї, релігійні віросповідання тощо. З дещо забутого можна згадати у свій час дуже популярну теорію О.Конта, який пропонував здійснювати дослідження з трьох позицій – теологічної, метафізичної і позитивної [9, с.78]. За теорією О.Конта ряд наук розташовано таким чином, що кожна з них користується законами всіх попередніх членів ряду, але не надає їм жодного закону в обмін.

2. Системний синтез „поширення знання” - надасть багатомірного розуміння складу злочину, його кваліфікації як у міжнародному кримінальному праві, так і національному кримінальному законі, дозволить виявити специфічні особливості притаманні конкретному злочинному діянню (чи бездіяльності)

3. Системний синтез прогностичних знань – забезпечує передбачення результатів теоретичної і практичної діяльності, зокрема прогнозувати напрямки розвитку теоретичного вчення про злочини проти людства як з позицій міжнародного права, так

і з позицій національного кримінального закону.

Правові метатеорії мають особливі, притаманні тільки їм характерні функції, використання яких, на нашу думку, сприятиме більш глибокому дослідженню об'єктно-суб'єктних сторін злочинів проти людства як на міжнародному, так і національному рівні, а саме:

–Трансляційну — перенесення узагальненого знання з однієї приватної дисципліни в іншу з метою поглиблення конкретних знань та розкриття загальних фундаментальних закономірностей і принципів предметів, що вивчаються. При проведенні нашого дослідження ця методологія використовувалася при аналізі злочину агресії у міжнародному кримінальному праві через застосування напрацьованих у психологічних, політологічних, соціологічних науках. Не менш цікавим є термінологічне запозичення (трансляція) з інших світових правових систем. Так, на нашу думку, досить точно злочини скоєні з мотивів расової, національної або іншої ненависті в англосаксонській літературі так і визначаються терміном *hate crimes* (дослівно злочини ненависті) [14, с. 68]. У Німеччині використовується термін «політично мотивована злочинність» [12, с. 212]. Науковий інтерес викликає віднесення до системи злочинів проти миру і безпеки людства у кримінальному законі зарубіжних країн злочинів невідомих українському законодавцю. Наприклад кримінальний закон США відносить до них повітряне піратство, тероризм проти тваринницьких підприємств тощо [12, с. 109]. Запозичення вдалих законодавчих норм безумовно сприятиме в перспективі уніфікації загальносвітової кваліфікації злочинів проти миру і безпеки людства.

–Стратегічну — орієнтація в напрямках подальших наукових пошуків і виявлення перспектив використання теоретико-методологічних засад інших наук при дослідженні системи злочинів проти миру і безпеки людства;

–Термінологічну — упорядкування, узгодження та уніфікація термінологічних систем приватних юридичних наук. Насамперед це стосується проблем пов'язаних з імплементацією норм міжнародного права у систему національного законодавства і національну науку.

– Практичну — сприяння вирішенню комплексних практичних проблем, що вимагають участі фахівців у галузі різних наукових дисциплін. Сьогодні цілком зрозуміло, що кваліфікація, наприклад, екоциду (ст.441 УК), як злочину проти людства і відокремлення його від екологічного злочину, неможлива без залучення не тільки правознавців, але й екологів, економістів, хіміків тощо;

– Методологічну — уточнення об'єкта, предмета, меж і умов застосування конкретних теорій. Цікавим, на наш погляд, є проведення аналізу методологічної бази зарубіжних досліджень визначення системи злочинів проти миру і безпеки людства. Бо ніде краще не простежуються відтінки національно-

го характеру як у різниці методів, що застосовуються при вирішенні суспільних проблем. Як зазначав французький вчений Альфред Фулльє кожний великий народ йде тут своїм власним шляхом, бо „як людину можна взяти за ходою, так майже завжди можна взяти національність вченого за його методом” [13, с.42].

– **Загально-наукову** — розкриття змісту загальнонаукових категорій, що входять до апарату метатеорії, зокрема, наукового тлумачення злочину проти миру й безпеки людства в національному науковому полі, зарубіжному та міжнародному кримінальному праві

– **Світоглядну** — сприяння формуванню професійного світогляду представників кримінальної, кримінологічної, криміналістичної наук, кримінального процесу тощо.

Багатоплановість та багатоаспектність об’єкта дослідження, а також різноманітність завдань визначили загальну міждисциплінарну спрямованість роботи. Міждисциплінарний та діалектичний підходи дозволяють синтезувати різні концептуальні підходи до оцінки суб’єктно –об’єктних складових і особливостей злочинів проти людства як у міжнародному, так і національному кримінальному праві.

Погляд на проблему з позицій глобальної кри-

мінальної науки обумовив не тільки застосування вже традиційних методів дослідження, але й вибір та апробацію нових, маловідомих або невідомих зовсім сучасних або забутих методик та підходів.

Науковий аналіз і синтез глибокого дослідження ставить перед собою двоєдине завдання:

-з *одного боку* визначити фактичну сутність системи злочинів, які розглядаються як злочини проти миру та безпеки і зрозуміти їх генезис і особливість зв’язків, виявити протиріччя, які відрізняються складністю і неоднозначним тлумаченням.

-з *іншого* – визначити ту цінність, яку мають окремі вчення та результати досліджень у прогресуючому розвитку наукової свідомості.

Застосований методологічний комплекс визначення особливостей підходів і принципів дослідження злочинів проти миру і безпеки людства, особливості при визначенні їх об’єктів і суб’єктів дозволяє якісно підійти до розробки понятійного апарату. Важливим є те, що розроблені теоретико-методологічні принципи створюють умови для здійснення фундаментального аналізу всіх складових злочинів проти людства, які визначаються особливим характером і сутністю яких детермінується наявністю схожих кваліфікаційних оцінок із загально правовими злочинами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бентам И. Избранные произведения. Т.1. Введение в основания нравственности и законодательства. Основные начала уголовного кодекса /по англ. Пер. А.Н.Пыпина и А.Н.Неведомского с предисл. Ю.Г.Жуковского.- СПб.: типо-лит. Н.Тиблена, 1867.- 678с.
2. Богданов А. Наука про суспільну свідомість (Короткий курс ідеологічної науки в запитаннях та відповідях) /Переклад Микола Трирог.- К.: Державне вид-во, 1921.-С.7
3. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права.- М.:Юр.лит., 1976.- 264с.
4. Гогель С.К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией.- СПб.:Тип.А.Г.Розина, 1910.- 505с.
5. Ильин В.В. Природа науки: Гносеологический анализ /Виктор Васильевич Ильин.- М.: Изд-во МГУ, 1989.- 186с.
6. Ильин В.В. Теория познания. Введение. Общие проблемы.- 2-е изд. //Виктор Васильевич Ильин.- М.: Либроком, 2010.- 168с.
7. Ильин В.В. Критерии научности знания /В.В.Ильин.- М.: Высшая школа, 1989.- 139с.
8. Кибальник А.Г., Соломоненко И.Г. Преступления против мира и безопасности человечества /под науч. ред. проф. А.В.Наумова.- СПб.: Юр. центр Пресс.- 2004.- 383с.
9. Конт О. Курс положительной философии. Т.1.- СПб.: изд. тов. «Посредник», 1900.- 302с.
10. Лекторский В.А. Субъект. Объект. Познание. —М.:Наука, 1980.- 358с
11. Михайловский И.В. Очерки философии права.Т.1 /Томск: Изд-е магазина В.М.Посохина, 1914.- 233с.
12. Уголовное право зарубежных стран /Сост., отв. ред. И.Д.Козочкин.- М.: Омега-Л.Ин-т межд. права и экономики им.А.С.Грибоедова.-2003.- 576с.
13. Фулльє А. Современная наука об обществе /пер. с франц.- М.: Изд-е Кн. склада П.К.Прянишникова и В.Н.Маракуева, 1895.- 142с.
14. Херцег И. «Nate crimes» в чешском криминальном законе //Правоведение.- 2008.- №3.- С.68 – 73